

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

December / Aralık 2019, 23 (2): 891-909

**Âyet ve Hadislerin Siyasi Kavramların Açıklanmasındaki Önemi:
Siyasetnâmelerden Yansımalar***

*The Importance of Verses and Hadiths in Explaining Political Concepts: Reflections
From Mirrors for Princes*

Nurullah Yazar

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
Asistant Professor, Ankara University, Faculty of Theology, Department of History of Islam
Ankara, Turkey

nurullah_yazar@hotmail.com

orcid.org/0000-0003-2902-5124

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

* Bu makale, Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih Ve Tarihçilik Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Siyasetnâme Türü Eserlerde Yer Verilen Dinî Unsurların Değerlendirilmesi Ve Bu Eserlerin Tarih Yazıcılığında Kaynak Değeri" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir. / This paper is the final version of an earlier announcement called "Siyasetnâme Türü Eserlerde Yer Verilen Dinî Unsurların Değerlendirilmesi Ve Bu Eserlerin Tarih Yazıcılığında Kaynak Değeri", not previously printed, but orally presented at a symposium called "The International Symposium on Prof. Dr. Halil İnalçık History and Historiography", the content of which has now been developed and partially changed.

Received / Geliş Tarihi: 16 July / Temmuz 2019

Accepted / Kabul Tarihi: 06 December / Aralık 2019

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2019

Pub Date Season / Yayın Sezonu: Aralık / December

Volume / Cilt: 23 **Issue / Sayı:** 2 **Pages / Sayfa:** 891-909

Cite as / Atıf: Yazar, Nurullah. "Restriction of Polygyny by the Public Authority in Islamic Law [Âyet ve Hadislerin Siyasi Kavramların Açıklanmasındaki Önemi: Siyasetnâmelerden Yansımalar]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/2 (December 2019): 891-909.

<https://doi.org/10.18505/cuid.592697>

The Importance of Verses and Hadiths in Explaining Political Concepts: Reflections From Mirrors for Princes

Abstract: Mirrors for princes, in general, give advices to the rulers about the subtleties of political art. Another aim of these books is to define and explain the administration of the state and the duties of rulers based on experience. In consequence of this they reflect the practical ethics of the period in which they were written. As such, they resemble practical handbooks written for rulers. Another point regarding the mirrors for princes works in which the political understanding of the era can be observed is that they generally use sacred texts in order to prove the political legitimacy or invalidity of the power, as well as the rightfulness or the unlawfulness of the claims to the throne. Evidences from the Qur'ân and the ʔadith literature was almost always used to support such advocated opinions. In fact, during the Middle Ages when religion and politics were considered coupled, it was unthinkable that religious elements should not be included in the works of state administration. The important point here is that the verses and ʔadiths were sometimes removed from their contexts and interpreted and explained in a way to support the ideology of the author or the ruler whom the author presented his work. In this study, we will try to reveal the subjects in which the verses and ʔadiths used in the mirrors for princes, which is a genre that has emerged within the Islamic culture and civilization. Thus, we aim to prepare a background for the future studies, which will focus on a specific verse or ʔadith.

Summary: The first political splits in Islamic history occurred immediately after the death of prophet Muḥammad. These differences were resolved by the agreement of the majority of Muslims on Abu Bakr's name. Until the second half of the rule of the third caliph 'Uthmân, Muslims came together around the unifying power of the idea of conquest. Nevertheless, substantially as a result of economically based problems the period of tranquility in Islamic society came to an end and was replaced by disputes. Disputes turned into conflict and ultimately separation fused with the massacre of 'Uthmân in the capital Medina turned into a big fire with the Battles of the Camel and Şiffin, the emergence of Khârijis, the formation of the Shia and the deepening of the intellectual divisions after the all of these. Islamic history has witnessed a clash of different religious views and beliefs. along with deepening of intellectual disagreements as a result of political debates

In the Islamic political thought, especially the first two centuries process was formed around the views of the jurists, muḥaddiths and theologians. The first sources used by those who tried to justify their opinion in the differences of opinion experienced during this period were the Qur'ân and ʔadith literature which Muslims accepted as the determining factor in all their acts. The views based on the Qur'an and the hadiths, which are the two main sources of Islamic religion, had been used to influence the people, legitimize the actions and refute the claims of the opponents. On the other hand the sort who gave direction to political thought changed and political thought adhered a new path with Turks and Persians served as bureaucrats and soldiers and took an active position in the state. Especially Persians carried the culture of advice to Islamic thought, which is the product of both Greek and Hind civilization. Such books had brought in the Islamic society with translation movements began in the Umayyad period and peaked with the Bayt al-Ḥikma in the Abbasid period. Together with these books, the ideas of these civilizations on ideal state administration, politics and morality were recognized by Muslim scholars.

These type of works, which are famous in terms of Islamic thought as mirrors for princes, have been written by Muslim scholars since the middle of the eighth century. Mirrors for princes are political, moral and religious content books that gives the rulers practical advice to maintain their power in accordance with the religious orders and prohibitions, and to the consent of Allâh's who grant them this authority and people which appointed for their administration. Mirrors for princes are mostly theoretical books since they are mostly focused on what should be. In addition, since they are written for names that currently hold power, they are centered on how the rulers can maintain and increase their power and with which practices the state will maintain its existence for a longer period.

The basic point of political thought and political interpretation are concepts and definitions. When the concept meaning of a word is mentioned, it is generally considered that there is a general definition. However, the concepts reflect the meaning that the user assigns to him in the context of his thoughts, perceptions, criticisms, explanations and analyzes. Concepts such as fair, honest, brave, hero, beautiful, rich, good and clean express what the person imposes on the meaning. In other words, everyone's experience determines the content of the concept so far. The meaning of the concepts varies with the age and its user of that concept. Even concepts such as justice, merit and consultation can change meaning in different periods and geographies. The concepts, which are often used to facilitate understanding, are sometimes used to judge, to mold or mislead the interlocutor. In this context, it is imperative to enter the mind of the user in order to make concept analysis.

In Islamic civilization, the principles of management are explained with concepts. The idiosyncrasies that Muslims expect from an ideal ruler are defined as justice, consultation, merit, trust and legitimacy and a broad corpus has been written about the concepts related to the administration, especially those mentioned. One type of this corpus is mirrors for princes.

In Islamic history, there are many Mirrors for princes who are written in different time periods by names coming from different geographies and different backgrounds. Although the advice given in Mirrors for princes indicate a great similarity to each other, the preferred arguments and examples in the foundation of the counsel are different. While the persons in active politics mostly based their opinions on political arguments, scholars with scientific tradition supported their advices with religious arguments.

Verses are the leading religious elements highlighted in Mirrors for princes. While explaining the concepts and emphasizing the importance of the advices, many verses have been exploited. Some verses are used only by one author, while some verses are the subject of their work by many authors. In the same way, ḥadīths and the sentences accepted as ḥadīths were also used to reinforce the emphasis and meaning. At this point, sometimes the context of the verses and ḥadīths were not taken care of. In this study, we aim to address the use of religious elements.

In the literature, different opinions have emerged about who is *ülü'l-emr* and the limits of obedience to *ülü'l-emr* that used describe the names of senior executives and leaders of society. The reason for the difference is that each sect or religious school provides an interpretation on the basis of grounding its own views in explaining the verse. Justice is the most emphasized concept among the advices given to the rulers in mirrors for princes. Justice, which is shown as the most important feature of a sovereign, has been regarded as extremely important for the state to existences until the Doomsday. In addition, justice has been described as the most important condition for the maintenance of the state/sovereign authority. Consultation was important to make the right decision. Verses and ḥadīths were used in the explanations about the personal characteristics of the sovereign. Some features such as being compassionate, keeping promise, controlling anger, patience, honesty, blessing, extravagance, self-esteem, break a promise, revoke a promise and arrogance have become the subject of politics.

When the mirrors for princes are considered as a whole, it is seen that religion and state are considered as inseparable twin brothers, taken one step further the understanding that accepts religion and the world as brothers especially is a product of the old Persian tradition. In this understanding, religion was accepted as the root and was given the duty of its patronage to political authority. It is seen that in the Mirrors for princes verses and ḥadīths hold a significant amount. As the reason for this can be said that along with religion takes place on the basis of morality, the authors of the Mirrors for princes, which put deep meanings on the relationship between religion and the state in the period that we are dealing with, consider both institutions to be complementary and integrative.

Keywords: History of Islam, Mirrors for Princes, Verse, Ḥadīth, Political Concept.

Âyet ve Hadislerin Siyasi Kavramların Açıklanmasındaki Önemi: Siyasetnâmelerden Yansımalar

Öz: Siyasetnâme türü eserler, genel itibarıyla, hükümdarlara siyaset sanatının inceliklerine dair tavsiyeler vermek amacıyla kaleme alınmışlardır. Siyasetnâmelerin bir diğer amacı deneyime dayalı devlet idaresi ile yöneticilerin görevlerinin tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesi olduğundan yazıldıkları dönemin pratik ahlakını yansıtır. Bu yönüyle de bir anlamda idareciler için kaleme alınmış el kitaplarına benzerler. Devrin siyaset anlayışının gözlemlenebileceği siyasetnâme türü eserlere dair bir diğer husus, iktidarın siyasi meşruiyetini veya geçersizliğini, aynı şekilde taht müddeilerin haklılığını veya asiliğini ispat etmek için kutsal metinlerden dayanak aranmasıdır. Bu amaca yönelik olarak Kur'an-ı Kerim'den deliller getirilmeye çalışılmış ve hadis literatürü savunulan görüşün desteklenmesi adına kullanılmıştır. Esasen din ve siyasetin kardeş kabul edildiği Orta Çağ'da dinî öğelerin devlet yönetimine dair eserlere konu edilmemesi düşünülemezdi. Burada önemli olan nokta, âyet ve hadislerin zaman zaman bağlamlarından çıkarılarak müellifin veya eserini takdim ettiği yöneticinin ideolojisini destekleyecek şekilde yorumlanıp açıklanmaya çalışılmasıdır. Biz de bu çalışmamızda, İslam kültür ve medeniyeti içerisinde ortaya çıkmış ve ona has bir tür olan siyasetnâmelerden seçilen dört örnek üzerinden bu çalışmalarda yer verilen âyet ve hadislerin hangi konularda kullanıldığını ortaya koymaya çalışacağız. Böylelikle ileride bir âyet veya hadisi merkeze alarak yapılabilecek çalışmalara altyapı hazırlamayı amaçlamaktayız.

Özet: İslam tarihinde ilk siyasi görüş ayrılıkları Hz. Muhammed'in vefatının hemen ardından yaşanmıştır. Bu görüş farklılıkları Müslümanların büyük çoğunluğunun Hz. Ebû Bekir'in ismi üzerinde uzlaşmasıyla çözümlenmiştir. Müslümanlar, üçüncü halife Hz. Osman'ın yönetiminin ikinci yarısına kadar özellikle fetih düşüncesinin birleştirici gücü etrafında bir araya gelmiştir. Bununla birlikte büyük oranda ekonomik temelli sorunlar neticesinde İslam toplumunun içerisinde bulunduğu sükûnet dönemi son bularak yerini anlaşmazlıklara bırakmıştır. Anlaşmazlıklar çatışmaya dönüşmüş ve nihâyetinde Hz. Osman'ın başkent Medine'de katlinin ateşlediği ayrışma fitili Cemal ve Sıffin Savaşları, Hâricîlerin ortaya çıkması, Şia'nın oluşumu ve sonrasında derinleşen fikrî ayrışmalarla birlikte büyük bir yangına dönüşmüştür. Siyasi tartışmalar neticesinde derinleşen fikrî ayrışmalarla birlikte İslam tarihi farklı dinî görüş ve inanışların çatışmasına sahne olmuştur.

İslam siyaset düşüncesinde özellikle ilk iki yüzyıllık süreç fakihler, muhaddisler ve mütekelliminin görüşleri etrafında şekillenmekteydi. Bu dönemde yaşanan görüş ayrılıklarında kendi fikrini haklı gösterme çabasına girenlerin başvurduğu ilk kaynaklar Müslümanların bütün fiillerinde belirleyici unsur olarak kabul ettikleri Kur'an-ı Kerim ve hadis literatürü olmuştur. İslam dininin iki ana kaynağı olan Kur'an ve hadisler üzerinden temellendirilen görüşler halkı etkileme, yapılanları meşurlaştırma ve muhaliflerin iddialarını çürütme amacıyla kullanılmıştır. Ancak Türkler ve Farsların devlet kademelerinde bürokrat ve asker olarak görev almaları ve devlet içerisinde etkin bir konuma gelmeleriyle siyaset düşüncesine yön verenlerin sınıfı değişmiş ve siyaset düşüncesi yeni bir yola girmiştir. Özellikle Fars kökenli isimler hem kendi hem de Yunan ve Hind medeniyetinin ürünü olan nasihat kültürünü İslam düşüncesine taşımışlardır. Bu tür eserler Emevîler döneminde başlayıp Abbâsîler döneminde Beytül-Hikme ile zirveye çıkan tercüme faaliyetleriyle İslam toplumuna kazandırılmıştır. Tercüme edilen eserlerle birlikte bu medeniyetlerin ideal devlet yönetimi, siyaset ve ahlak konusundaki düşünceleri Müslüman âlimlerce tanınmıştır.

İslam düşüncesinde siyasetnâme adıyla meşhur olan bu eserler VIII. yüzyılın ortalarından itibaren Müslüman âlimlerce de kaleme alınmaya başlanmıştır. Siyasetnâmeler, yöneticilere iktidarlarını, dinî emir ve yasaklara uygun, kendilerine bu makamı bahşeden Allah'ın ve yönetimiyle görevlendirildiği halkın razı olacağı şekilde sürdürmeye yönelik pratik tavsiyeler veren siyasi, ahlakî ve dinî içerikli eserlerdir. Siyasetnâmelerde çoğunlukla olması gerekene odaklanıldığından bu tür eserler büyük oranda kuramsal kitaplardır. İlaveten hâlihazırda iktidarı elinde bulunduran isimler için yazıldıklarından hükümdarların sahip oldukları kudreti nasıl koruyup arttırabileceklerini ve devletin hangi uygulamalarla varlığını daha uzun süreli koruyacağını merkeze alan çalışmalardır.

Siyaset düşüncesi ve siyaset anlamlandırmasının temel noktası kavramlar ve tanımlamalardır. Bir kelimenin kavram anlamından bahsedildiğinde genellikle genel bir tanımın varlığı düşünülür. Ancak kavramlar onu kullananın düşünceleri, algılamaları, eleştirileri, açıklamaları ve analizleri bağlamında kendisine yüklediği anlamı yansıtır. Adil, dürüst, cesur, kahraman, güzel, zengin, mamur ve temiz gibi kavramlar kişinin yüklediği anlam ne ise onu ifade eder. Diğer bir deyişle herkesin o âna kadar ki tecrübesi kullandığı kavramın içeriğini belirler. Kavramların anlamlandırılması ise döneme ve o kavramın muhatabına göre değişiklik gösterir. Adalet, liyakat, istişare gibi çokça üzerinde durulan kavramlar dahi farklı dönem ve coğrafyalarda anlam değişikliğine uğrayabilmektedir. Çoğunlukla anlamayı kolaylaştırmak için kullanılan kavramlar, zaman zaman da yargılamak, belli bir kalıba sokmak veya muhatabı yanıltmak için kullanılır. Bu bağlamda kavram analizi yapabilmek için kullananın zihnine girmek zorunludur.

İslam Medeniyetinde yönetim anlayışının esasları da kavramlarla açıklanmıştır. Müslümanların ideal bir yöneticiden yönetimi sırasında beklediği hususiyetler ana hatlarıyla adalet, istişare, liyakat, emanet ve meşruiyet olarak belirlenmiş ve adı geçenler başta olmak üzere idareyi ilgilendiren kavramlara dair geniş bir külliyyat kaleme alınmıştır. Bu külliyyatın bir türünü de siyasetnâmeler oluşturmaktadır.

İslam tarihinde farklı coğrafyalardan ve farklı altyapılardan gelen isimler tarafından değişik zaman dilimlerinde kaleme alınan birçok siyasetnâme bulunmaktadır. Siyasetnâmelerde verilen öğütler birbirleriyle büyük oranda benzerlik gösterebilir de verilen öğüdün temellendirilmesinde tercih edilen argüman ve örnekler farklılık göstermektedir. Aktif siyasetin içerisinde olan isimler çoğunlukla siyasal argümanlar üzerinden görüşlerini temellendirirken, ilmi geleneğe sahip isimler tavsiyelerini dinî argümanlarla desteklemişlerdir.

Siyasetnâmelerde öne çıkarılan dinî unsurların başında âyetler gelmektedir. Kavramlar açıklanırken ve verilen tavsiyelerin önemi vurgulanırken birçok âyetten istifade edilmiştir. Bazı âyetler sadece bir müellif tarafından kullanılırken bazı âyetler ise birçok müellif tarafından eserlerine konu edilmiştir. Aynı şekilde hadisler ve de hadis olarak kabul edilen sözler de vurguyu ve anlamı pekiştirmek için kullanılmıştır. Bu noktada bazen âyet ve hadislerin bağlamlarına özen gösterilmiştir. Biz bu çalışmamızda dinî unsurların kullanım amaçlarına değinmeyi hedeflemekteyiz.

Literatürde üst düzey yönetici ve toplumda sözü geçen isimleri tanımlamak için kullanılan *ülü'l-emr'*in kim olduğu ve bu *ülü'l-emr'*e itaatın sınırları hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Farklılığın sebebi, her mezhep ya da dinî ekolün âyeti açıklarken kendi görüşlerini temellendirme ekseninde bir yorum getirmesidir. Siyasetnâmelerde hükümdarlara verilen öğütler içerisinde adalet, en fazla vurgu yapılan kavramdır. Bir hükümdarda bulunması gereken en önemli özellik olarak gösterilen adalet, devletin varlığını kıyamete kadar sürdürebilmesini için son derece önemli görülmüştür. Ayrıca adalet, devlet/hükümdar otoritesinin devamını sağlayan en önemli şart olarak nitelenmiştir. Doğru karar verebilme için istişare önemsenmiştir.

Hükümdarın kişisel özelliklerine dair yapılan açıklamalarda da âyet ve hadislerden yararlanılmıştır. Şefkatli olmak, sözünde durmak, öfkeye hâkim olmak, sabır, dürüstlük, nimete şükür, müsriflik, kendini beğenmek, sözünde durmamak ve vaadinden dönmek ve kibir gibi özellikler siyasetnâmelere konu edilmiştir.

İncelenen siyasetnâmelere bir bütün olarak bakıldığında, özellikle eski Fars geleneğinin bir ürünü olan din ve dünyayı (devlet) kardeş kabul eden anlayışın bir adım daha ileri götürülerek din ve hükümdarlığın ayrılmaz ikiz kardeş gibi tasavvur edildiği görülmektedir. Bu anlayışta din kök olarak kabul edilmiş, siyasal otoriteye de onun hamiliği görevi yüklenmiştir. Siyasetnâmelerde âyet ve hadislerin önemli oranda bir yekün tuttuğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak dinin ahlakın temelinde yer alması ile birlikte ele aldığımız dönemde din-devlet ilişkisine derin anlamlar yükleyen siyasetnâme müelliflerinin her iki kurumu birbirinin tamamlayıcısı ve bütünleştiricisi olarak görmeleri söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Siyasetnâme, Âyet, Hadis, Siyasi Kavram.

GİRİŞ

İslam tarihinde farklı coğrafyalardan ve farklı altyapılardan gelen isimler tarafından değişik zaman dilimlerinde kaleme alınan birçok siyasetnâme bulunmaktadır. Bir makale çalışmasının sınırları göz önünde bulundurulduğunda, doğal olarak, bu siyasetnâmelerin tümünün incelenmesi mümkün değildir. Biz de makalemizde, genel çalışma alanımız olan XI. ve XII. yüzyıllar içerisinde kaleme alınan Nizâmülmülk'ün (ö. 485/1092) Siyasetnâme, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) Nasûhatü'l-Mülûk, Turtûşî'nin (ö. 520/1126) Siracü'l-Mülûk, Sühreverdî'nin (ö. 563/1168) Nehcüs-sülûk fi siyâseti'l-mülûk adlı eserlerini inceledik.

Orta Çağ'da İslam dünyasında kaleme alınan siyasetnâmelerin odaklandıkları nokta hükümdar/idarecidir. Bahse konu olan çalışmalarda genel itibarıyla hükümdarda olması ve olmaması gereken vasıflar, devlet yönetimi sırasında dikkat edilmesi gereken noktalar, devlet kademelerinde görev alacak isimlerin tayininde dikkat edilmesi gereken hususlar, görev sırasında nasıl denetleneceklerine dair tavsiyeler ve komşu devletlerle münasebetler ele alınmıştır. Bahse konu hususlar açıklanırken de âyetler, hadisler, eski Fars geleneği, Hind kültürü, filozofların sözleri ve âlimlerin öğütleri verilen tavsiyenin temellendirilmesi ve etki gücünün artması için kullanılmıştır. Ayrıca geçmişte yaşanan önemli olaylar da darbimeseller şeklinde verilmiştir.

Siyasetnâme müelliflerinin görüşlerini ve tavsiyelerini açıklama biçimlerini ilmî gelenekleri veya siyasi kimliklerinde etkin olan tercihleri şekillendirmiştir. Siyasetnâmelere verilen öğütler birbirleriyle büyük oranda benzerlik gösterse de verilen öğüdün temellendirilmesinde tercih edilen argüman ve örnekler farklılık göstermektedir. Sözelimi, eserini yaklaşık 30 yıllık vezirlik tecrübesinin ardından kaleme alan Nizâmülmülk (ö. 485/1092) verdiği tavsiyeleri temellendirirken çoğunlukla siyasal argümanlar kullanmış buna karşılık Endülüslü Maliki fakih ve muhaddis Turtûşî (ö. 520/1126), eserinde dinî unsurlara fazlasıyla yer vermiş ve öğütlerini dinî unsurlarla pekiştirmiştir. Çalışmamıza konu ettiğimiz İslam dünyasında kaleme alınan siyasetnâmelere değişmeyen tek nokta ise bütün eserlerin vazgeçilmez öğüdünün adaletin tesisinin iktidarın sürdürülebilmesi için zorunlu olduğudur.

İslam tarihinin üçüncü halifesi Hz. Osman'ın (ö. 35/656) katlinden sonra başlayan iç karışıklıklar, Cemal ve Siffin Savaşları, Hâricîlerin ortaya çıkması, Şia'nın oluşumu ve sonrasında derinleşen fikrî ayrışmalarla birlikte İslam tarihi farklı dinî görüş ve inanışların çatışmasına sahne olmuştur. Başlangıçta ilmî bir düzlemde yaşanan bu tartışmalar zaman içerisinde karşıt fikirli insanları tekfir etmeye kadar gitmiştir. Bu dönemden itibaren de haklılık ispatında Kur'an-ı Kerim ve hadis külliyatından deliller getirilmiştir. Dinî argümanların siyasal söylemlerin meşrulaştırılmasında kullanılması Emevî (661-750) dönemiyle artmış, Ebü'l-Abbâs es-Seffâh'ın (ö. 136/754) Kûfe'de okuduğu ilk hutbe ile zirve yapmıştır. Bu dönemden sonra da toplum zihninde siyasi meşruiyet sağlamanın en güçlü yolu olarak Kur'an-ı Kerim âyetleri ve hadisler kullanılmıştır. Bu kaynaklardan gösterilen referanslar hükümdarlara çok geniş bir hareket imkânı vermiştir. Böylelikle hükümdarlar tercihlerini ve icraatlarını sorgulanamaz kılmaya çalışmış, aynı şekilde kendilerine karşı isyan eden, devlet içerisinde huzursuzluk çıkaran veya devletin resmî söylemine karşı çıkanlarla mücadele edilmesini meşrulaştırmıştır. Sonuçta yaşanan fikir ayrılıkları o kadar ileri boyutlara taşınmıştır ki, şehirlerin mimarisini dahi etkilemiştir. Şehirlerdeki iskân durumu dinî inanışlar merkezli gerçekleşmiş, aynı fikre sahip isimler bir mahallede ikamet etmeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca mahallelerin girişine kapılar inşa edilerek düşman olarak görülen karşıt fikirli insanların gece yapmaları muhtemel baskınların önüne geçmeye çalışılmıştır.¹

¹ Büyük Selçuklu Devleti başkentlerinden İsfahan'ı örnek olarak vermek gerekirse şehirde mahallelerbirbirleriyle bağlantılı olmakla birlikte her birinin, muhtemelen giriş ve çıkışlarda, kapısı bulunuyordu. Bu kapılar mahallelerin sınırlarını belirleyen unsurlar olmalarının yanı sıra, halk arasında çıkan bir takım mezhebi tartışmalar esnasında ikamet edenlerin güvenliğini sağlamaya yönelik önlemlerdi. Bkz. Yâkût el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdullah b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, (I-V), Beyrut, 1979, I, 209.

Yaşanan görüş ayrılıklarında kendi fikrini haklı gösterme çabasına girenlerin başvurduğu ilk kaynaklar Kur'an-ı Kerim ve hadis literatürü olmuştur. İslam dininin iki ana kaynağı olan Kur'an ve hadisler üzerinden temellendirilen görüşler halkı etkileme, yapılanları meşrulaştırma ve muhaliflerin iddialarını çürütme amacıyla kullanılmıştır. Dini argümanların görüşleri destekleme noktasında ilk kullanımı olarak Hz. Ali ile Muaviye b. Ebû Süfyân taraftarları arasında gerçekleşen Siffin Savaşı sonrasında tahkimi kabul ederek Allah'ın emrine aykırı hareket ettiği gerekçesiyle Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan grup örnek verilebilir. Hâricîler olarak isimlendirilen bu grup görüşlerini destekleme adına "lâ hükme illâ lillâh" (hüküm ancak Allah'ındır) (el-Yûsuf 12/40) âyetini delil göstermişlerdir.² Dini unsurlar üzerinden bir meşruiyet temellendirmesi ve ikna faaliyeti ilk Abbâsî halifesi Ebü'l-Abbas'ın Kûfe Ulucamii'nde yaptığı konuşmada da görülmektedir. Ebü'l-Abbas konuşmasında "Ey Ehl- Beyt! Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor." (el-Ahzâb 33/33), "Sizden yakınlarla sevgiden başka bir ücret istemem." (eş-Şûrâ 42/23), "(Önce) en yakın akrabaları uyar." (eş-Şuarâ 26/214) ve "Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir." (el-Enfâl 8/41) âyetlerini bağlamları dışında kullanıp Abbâsoğullarının hilafeti için dayanak olarak kullanmıştır.³ Benzeri bir çaba siyasetnâmelerde de kendini göstermektedir. Sahip olduğu görüşün etki düzeyini artırma adına müellif, fikrini âyet ve hadislerle destekleyip görüşüne ilahî ve aşkın bir boyut kazandırma çabasına girmiştir.

Siyasetnâmelerde öne çıkarılan dinî unsurların başında âyetler gelmektedir. İktidarın meşruiyetini ispatlarken, adaleti tavsiye ederken, hilm, istişare gibi güzel hasletlerin önemi vurgulanırken birçok âyetten istifade edilmiştir. Bazı âyetlerin bir kısmı sadece bir müellif tarafından kullanılırken bazı âyetler ise birçok müellif tarafından eserlerine konu edinilmiştir. Aynı şekilde hadisler ve de hadis olarak kabul edilen sözler de vurguyu ve anlamı pekiştirmek için kullanılmıştır. Bu noktada bazen âyet ve hadislerin bağlamlarına (sebeb-i nüzûl ve sebeb-i vürûd) özen gösterilmemiştir. Bununla birlikte değinmek istediğimiz konu dinî unsurların kullanım amaçlarıdır.

İslam siyaset düşüncesinde siyasetnâmeler, farklı açılardan akademik çalışmalara konu edilmiştir. Bu bağlamda Kadir Canatan tarafından kaleme alınan "İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği"⁴ adlı eser, Özlem Bağdatlı tarafından kaleme alınan "İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri"⁵ adlı eser ve editörlüğünü Lütfi Sunar ve Özgür Kavak'ın üstlendiği "İslam Siyaset Düşüncesi" adlı kitabın içerisinde İlker Kömbe tarafından kaleme alınan "İslam Siyaset Düşüncesinin Bir Kaynağı Olarak Siyasetnâme-Nasihâtname Türünde Siyaset Tasavvuru"⁶ adlı çalışma zikredilmeye değerdir.

1. KAVRAMLARI AÇIKLAMAK AMACIYLA KULLANILAN ÂYET VE HADİSLER

1.1. ÜLÜ'L-Emr Kavramı

Siyasetnâmelere en fazla konu edinilen âyetlerin başında en-Nisâ Sûresi 4/59. âyet gelmektedir. Âyetin meali "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ülü'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret

² Mustafa Öz, "Muhakkime-i Ülä", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 398-399.

³ Nahide Bozkurt, *Abbasiler* (İstanbul: İsam Yayınları, 2014), 41-43.

⁴ Kadir Canatan, *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014).

⁵ Özlem Bağdatlı, *İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018).

⁶ İlker Kömbe, "İslam Siyaset Düşüncesinin Bir kaynağı Olarak Siyasetnâme-Nasihâtname Türünde Siyaset Tasavvuru", *İslam Siyaset Düşüncesi*, ed. Lütfi Sunar & Özgür Kavak (İstanbul: İlem Kitaplığı, 2018), 203-237.

898 | Nurullah Yazar. Âyet ve Hadislerin Siyasi Kavramların Açıklanmasındaki Önemi: ....

gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Rasûlü'ne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir." şeklindedir. Âyetin siyasetnâmeler açısından önemli kısmı *ülû'l-emr*⁷ ifadesidir. Literatürde üst düzey yönetici ve toplumda sözü geçen isimleri tanımlamak için kullanılan *ülû'l-emr*'in kim olduğu ve bu *ülû'l-emr*'e itaatın sınırları hususunda gelenekte farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Farklılığın sebebi, her mezhep ya da dinî ekolün âyeti açıklarken kendi görüşlerini temellendirme ekseninde bir yorum getirmesidir.⁸

IX. yüzyıl, İslam dünyasının hem siyasi hem de dinî açıdan çok parçalı bir görüntü verdiği dönemdir. Aşırı ve çizgi dışı olarak kabul edilen akımların etkisiyle ortaya çıkan isyanlarla mücadele askerî sahada gerçekleştirirken, iktidarın meşruiyetini sağlama ve ihtilalci grupların gücünü zayıflatma adına yapılan propagandada zikredilen âyet önemli bir argüman olarak kullanılmıştır. Örneğin Abbâsî halifesi Mu'temid, Bâtınlık temayülü sergileyen Saffarî hükümdarı Yakub b. Leys'in ordusuyla karşılaştığında bir münadi aracılığıyla şöyle seslenmiştir: "Ey İslam topluluğu! Biliniz ki Yakub asi olmuştur. Abbasi hanedanının kökünü kazıyarak Mehdiye'den olan hasmını tahta geçirmek, sünneti ortadan kaldırmak, sapkınlığı hâkim kılmak niyetiyle buraya gelmiştir. Yüce Allah'ın Peygamberinin halifesine muhalefet eden, Allah'ın Peygamberine muhalefet etmiştir. Peygamber aleyhisselama itaatten yüz çeviren, Allah-u Teâlâ'ya itaatten yüz çevirmiş sayılır. Ve dahi o kişi İslam dairesinde çıkmış olur. Allah-u Teâlâ'nın kitab-ı mubinde buyurduğu gibi: 'Allah'a, resulüne ve sizden olan *ülû'l-emr* emre itaat ediniz.'" Halife'nin bu hareketi Yakub b. Leys'in ordusunda büyük bir etki bırakmış ve askerler Halife'nin saflarına katılmışlardır.⁹ Görüldüğü üzere Halife Mu'temid, kendini itaat edilmesi gereken bir "*ülû'l-emr*" olarak vasıflandırarak meşruiyetini dine dayandırmış ve bir anlamda kendisiyle mücadele edenleri din dışı göstermiştir.

XI. yüzyılın etkin ilim adamlarından olan Gazzâlî (ö. 505/1111) hem dinî düşünce hem de siyaset düşüncesi bağlamında görüşlerine başvuru en önemli isimlerden birisidir. Gazzâlî etkisi o kadar önemsenmiştir ki başka hiçbir ismin İslam siyaset düşüncesi üzerinde onun kadar derin bir etki bırakmadığı ifade edilmiştir.¹⁰ Büyük Selçuklu sultanı Muhammed Tapar'a ithaf ettiği *Nasihatü'l-Mülûk* adlı siyasetnâmesinde İslam medeniyetinin Fars-İslam (Perso-İslamic) sentezini ortaya koyan Gazzâlî¹¹ kitabının farklı yerlerinde hükümdarda olması gereken vasıfları vererek, bunları gerekçelendirmiştir. Hükümdarlar yeryüzünde insanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek ve halkın refah seviyesini arttırmakla görevlidirler. Gazzâlî, hükümdarlığı Allah tarafından bahşedilen bir nimet olarak görmüştür. Hükümdarlar sahip olduklarının Allah tarafından bir imtihan vesilesi olarak kendilerine emanet edildiğinin bilincinde olarak yeryüzünde Allah'ın gölgesi (Zillullah fi'l-Arz) olduklarını unutmadan hareket etmelidirler. Bununla birlikte hükümdarın Allah'ın gölgesi olması tebaasına da bir takım sorumluluklar yüklemektedir. Hükümdarlar, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olmaları hasebiyle onlara itaat, Allah tarafından seçilmiş olmaları sebebiyle, zorunludur. Gazzâlî hükümdara itaatın zorunluluğuna en-Nisâ Sûresi 4/59. âyette geçen "Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan *ülû'l-emr* emre itaat edin" ifadesini delil olarak göstermiştir.¹² Esasen onun bu açıklaması "Hükümdarı Tanrı tayin eder." şeklinde ifade edilen eski bir inanişta da karşılık bulmuştur.

⁷ *Ülû'l-emr* için bk. Talib Türkan, "Ülû'l-Emr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 295-297.

⁸ Kavramın tefsir ilmi bağlamında değerlendirilmesi için bk. Mustafa Öztürk, "İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu: 'Ulu'l-Emr' Kavramı Örneği", *İslamiyat 3 (2000): 79-98.*

⁹ Nizamü'l-mülk, Ebu Ali Kivamüddin Hasan b. Ali b. İshak et-Tusi, *Siyasetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 21.

¹⁰ Antony Black, *The History of Islamic Political Thought From the Prophet to the Present* (Edinburgh: Edinburgh University Press, , 2011), 109.

¹¹ Frank Ronald Charles Bagley, *Ghazali's Book of Counsel for Kings (Nasihat al-Muluk)*, (London: University of Durham Publications 1964, xvi.)

¹² Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *Nasihatü'l-Mülûk*, ba Mukaddime, Tashih ve Haşiye: Celeddin Hümmâî (Tahran: Çaphane-i Meclis,1315-17), 39-40.

Gazzâlî hükümdarın yönetme meşruyetini “ferr-i îzedî” (ilahi ışık/hak, karizma) kavramı üzerinden açıklar. Bu bağlamda Gazzâlî, bir taraftan da bu kavrama İslamî gelenekten neredeyse hiç gerekçelendirilmemiş bir vurgu ekler.¹³ Ona göre, hükümdarın Allah tarafından seçilmiş/görevlendirilmiş olması insanlar tarafından anlaşılacak zorundadır. Hükümdarın Allah tarafından seçildiğinin bilincinde olan insan Allah’a itaatının bir göstergesi olarak hükümdara itaat etmeli, sevmeli ve takip etmelidir. Allah, en-Nisa Sûresi’nde en vazih şekilde hükümdara itaati emrettiğinden onlara muhalefet uygun bir davranış değildir.¹⁴ Ayrıca yönetme salahiyeti Allah tarafından seçilmiş kişilere verilir. Her dindarın iktidar sahibini sevmesi, emrettiklerini yerine getirmesi gerekir. Esasen bu durum el-Âl-i İmrân Sûresi 3/26 âyet-i kerimesinde geçen “De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelim edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin.” mealindeki âyette açıkça ifade edilmektedir.¹⁵

Gazzâlî’nin yaşadığı döneme kısaca değinmenin onun bu açıklamasını anlamlandırmak için önemli olduğu kanaatindeyiz. IV-VI./X-XII. yüzyıllar arasında mercek altına alındığında İslam coğrafyasının doğu yakasında yaşanan birçok siyasî gelişmenin¹⁶ kamu düzenini olumsuz etkilediği görülmektedir. Yaşanan sorunlar ancak dirâyetli hükümdarların düzeni sağladığı dönemlerde çözülmüş, huzur ve istikrar sağlanabilmiştir.

Tuğrul Bey’in (1040-1063) 1055 yılında Abbâsî halifesi ve başkent Bağdat’ı Şii Büveyhîlerin kontrolünden kurtarması Sünnî dünyada belli oranda bir istikrar sağlanmasına katkı sunmuştur.¹⁷ Bu durum Alparslan (1064-1072) ve Melikşah (1072-1092) dönemlerinde de devam etmiştir. Bununla birlikte Melikşah’ın veliâhdını belirlemeden vefat etmesi ve Sultan’ın çocuklarının yaşının küçüklüğü¹⁸ Büyük Selçuklu Devleti’nde taht mücadelelerinin yaşanmasına sebep olmuştur. Devleti hanedanın ortak malı kabul eden ve tüm hanedan üyelerine taht üzerinde eşit hak sağlayan kut inancını verdiği meşruyetle kendisinde Büyük Selçuklu tahtına geçme gücünü gören veya buna inandırılan isimlerin harekete geçmesi ve taraftar bulması kolaylaşmıştır.

Uzun yıllar süren iktidar mücadelelerinin bir diğer olumsuz etkisi devletin yetişmiş birçok elemanını kaybetmesi olmuştur. Bu durum sebebiyle ortaya çıkan kaht-ı rical sorunu devletin za-yıflamasına etki eden bir diğer sebep olmuştur. İslam dünyasının en güçlü devleti ve Müslümanların hamisi konumundaki Selçukluların iç mücadelelerle uğraşması, haçlı seferlerine karşı yapılan mücadelelere destek verememesine sebep olmuştur. Bu durum haçlıların Kudüs’e kadar ilerleyebilmesi ve haçlıların bu topraklarda devletler kurması anlamına gelmektedir. Devletin içine düşmüş

¹³ Ann Katerina Swynford Lambton, *The Theory of Kingship in the Nasihat-ul-Muluk of Ghazali* (London: The Islamic Quarterly, 1954), 51.

¹⁴ Gazzâlî, 40; Lambton, *The Theory of Kingship in the Nasihat-ul-Muluk of Ghazal*, 51.

¹⁵ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülük*, 56.

¹⁶ Abbâsî hanedan üyeleri arasında yaşanan iktidar mücadelelerini, Abbâsî sivil bürokrasisi içerisindeki makam mücadelesini, Şii Fatimî destekli Büveyhîlerin Abbâsîlerin iç mücadelelerinin de katkısıyla Sünnî dünya üzerinde oluşturduğu baskıyı ve Selçuklu sultanı Melikşah’ın vefatının ardından yaşanan istikrarsız ortamdan istifade eden Batınîlerin sebep olduğu kaostan yol açtığı korku dönemi bunlara örnek olarak verilebilir.

¹⁷ Geniş izahat için bk. Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular (Büyük Selçuklu Tarihi [1040-1157])* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 101 vd.

¹⁸ Melikşah’ın Büyük Selçuklu tahtına geçmeye namzet dört oğlu vardı. Bunlardan Berkyaruk, Muharrem 474 / Haziran-Temmuz, Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatu’s-Sudûr ve Ayetü’s-Surur*. ed. Muhammed İkbâl, Leyden, 1921; trc. Ahmed Ateş, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957), 138; Muhammed Tapar, Şâban 474 / Ocak-Şubat 1082, Râvendî, *Rahatu’s-Sudûr ve Ayetü’s-Surur*, 152, Sencer, Recep 479 / Ekim-Kasım 1086 doğumlu idi. Melikşah’ın en küçük oğlu Mahmud’un yaşı ile alakalı kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Melikşah vefat ettiği sırada Mahmud’un yaşını, İbnü’l-Esîr ve Ebu’l-Fidâ 4 yıl birkaç ay, İbnü’l-Esîr, Ebu’l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, (630/1233), *el-Kamil fi’t-Tarih*. (Beirut: 1966), 10, 184; Ebu’l-Fidâ, İsmail b. Ali b. Muhammed, *Tarihu Ebu’l-Fida: el-Muhtasar fi Ahbari’l-Beşer* (Darü’t-Tibaati’l-Amire, 1286), 2, 213; Ahmed b. Mahmud 5 yıl 10 ay Ahmed b. Mahmud, *Selçukname*. haz. Erdoğan Mercil, (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1977), 2, 30, olarak kaydetmiştir.

900 | Nurullah Yazar. Âyet ve Hadislerin Siyasi Kavramların Açıklanmasındaki Önemi: ...

olduğu siyasî istikrarsızlıklar yağma ve talan faaliyetlerinin artmasına ve şehirlerin çok zor zamanlar geçirmesine yol açmıştır. İsfahan, Merv, Rey gibi devletin en önemli şehirleri büyük zararlar görmüştür.

Melikşah ve Nizamülmülk birleşiminin Büyük Selçuklu coğrafyasına sunduğu siyasî, ilmî ve iktisadi kalkınma sonrasında yaşanan fetret döneminin tahripkâr etkisi Gazzâlî'nin hükümdar otoritesini itaat edilmesi gereken bir zorunluluk olarak göstermesine yol açmıştır denilebilir.

1.2. Adalet

Siyasetnâmelerde hükümdarlara verilen öğütler içerisinde adalet, en fazla vurgu yapılan kavramdır. Adaletin önemi vurgulanırken geçmiş hükümdarların uygulamalarından, filozofların sözlerinden faydalanılmış, konunun izahı için başvurulan bir diğer husus da dinî unsurlar olmuştur.

Eserinde konuya dair geniş mülâhazalara yer veren Nizâmülmülk 'e göre adalet, ordu ve toplumun selameti, iyiliğin de mihenk taşıdır. Bu fikrini desteklemek için de Hz. Muhammed'in "Adalet dünyanın izzeti ve sultanın gücüdür."¹⁹ buyurduğunu nakleder. Ayrıca er-Rahman Sûresi'nin 55/7. âyetinde geçen "Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu" ifadesini ve "Allah, hak olarak Kitab'ı ve mizanı indirdir..." mealindeki eş-Şûrâ Sûresi'nin 42/17. âyetini örnek göstermiştir. Ardından da hükümdarlığa en layık kişinin kalbinde adalet bulunan; huzurunda mütebedeyin kişi ve âlimlerin rahat ettiği, emrindekilerin Allah korkusu ile hareket ettiği ve vicdanlı davrandıkları kişi olduğunu ifade eder.²⁰

Adaletin öneminden eserin farklı yerlerinde bahseden Nizâmülmülk konuyu hadisler ile de desteklemiştir. Adaletle ilgili olarak Hz. Muhammed'in "Bu dünyada halka idarecilik yapanlar, onlar üzerine kuvveti ve fermanı olanlar mahşer günü huzura elleri bağlı getirilirler. Eğer adil idiyeler, adaletleri ellerini çözer ve cennete ulaştırır; yok eğer zalim idiyeler zulümleri ellerini bağlar ve elleri boynundan zincire vurulmuş bir şekilde cehenneme götürür."²¹, "Kıyamet günü bir kimse, idaresi altında bulunan bir şahıstan, halktan, ev sakinlerinden, eli altındakilerden hesaba çekilecek; hatta koyunları güden çobandan sürüsüyle ilgili soruları cevaplaması istenecek, sürüdeki boynuzsuz koyun boynuzlu koyundan hakkını alacaktır."²², "Adalet dünyanın izzeti ve sultanın gücüdür."²³, "Sırf Allah hatırına bu cihanda adaleti gözetenler kıyamet günü inciden minderlere kururlar."²⁴, "Adaletle hükmedenler cennette aileleri ve idare ettikleri kişilerle birlikte nurdan saraylarda ikamet edeceklerdir."²⁵ dediğini kaydeder.

Adalet kavramı Gazzâlî'de de önemli yer tutar. İktidarı elinde tutanlar insanları sahip oldukları makamlar, ekonomik düzeyleri veya soyları üzerinden değerlendirmemelidir. Bu tür özellikleri sebebiyle kimseye ayrıcalık tanımamalı ve imtiyaz sağlamamalıdır. Adil yöneticiye düşen tebaasındaki herkese karşı eşit bir tavır sergilemek ve adalet ile hükmetmektir.²⁶ Çünkü "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emretmektedir." (en-Nahl 16/90). Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Her çoban sürüsünden ve her idareci de halkından sorumludur."²⁷ Ayrıca Gazzâlî "Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın" (el-İsrâ 17/35) âyetinin Katâde tarafından "Allah bununla adaleti kastetmiştir. Bu, "Ey Âdemoğlu! Allah'ın sana karşı adil davranmasını istediğin gibi sen de insanlara karşı adil ol! demektir." şeklinde tefsir edildiğini belirtmektedir.²⁸

¹⁹ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 64.

²⁰ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 64.

²¹ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 15-16.

²² Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 16.

²³ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 64.

²⁴ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 64.

²⁵ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 78.

²⁶ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 88.

²⁷ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 88.

²⁸ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 69.

Bir hükümdar, hükümdarlık makamının kendisine Allah tarafından bahşedilmiş bir lütuf ve ihsan olduğunu aklından çıkarmamalı ve bu düşünceyle hareket etmelidir.²⁹ Hükümdarlık sorumluluğu ağır bir nimettir. Eğer hükümdar, kendisine bahşedilen makamın hakkını verir, sorumluluk ve görevlerini layıkıyla yerine getirirse bunun karşılığında cennet ile ödüllendirilir. Ancak adaletten uzaklaşır ve tebaasının mutluluğunu sağlamazsa Allah'tan göreceği azaptan başka bir şey değildir. Unutulmalıdır ki, eğer kula bahşedilen nimetin kadr u kıymeti bilinmezse, Allah nimetini kullundan alır.³⁰

Gazzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk* adlı eserinde hadis olarak kaydettiği aktardığı ifadelerle bu konuyu geniş bir şekilde izah etmiştir. Gazzâlî'nin konuyu açıklamak için kullandığı ifadeler şunlardır;

- "Kıyamet gününde Allah'ın gölgesinden başka hiçbir gölge ve sığınağın kalmadığı zamanda halkına adil davranan hükümdar gölgelenir."³¹
- "Adil başkanın bir günlük adil yönetimi, yetmiş yıllık ibadetten daha üstündür."³²
- "İnsanların Allah'a en sevgilisi ve O'na en yakın olanı adaletli devlet başkanı, Allah'a en sevimsiz ve O'na en uzak olanı zalim devlet başkanıdır."³³
- "Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki; adaletli başkanın işleri, bütün halkın ameline denk olarak semaya yükseltilecektir. Onun kıldığı her namaz yetmiş bin namaza denktir."³⁴
- "Kim iki hasım arasında taraf tutarak hakemlik yaparsa, Allah'ın laneti zalimlerin üzerindedir."³⁵
- "Kıyamet gününde Allah şu üç grup insanın yüzüne bakmaz: Yalancı devlet başkanı, zinakâr ihtiyar ve kibirli fakir"³⁶
- "Allah'ın halkın işlerini görmesi için başkan yaptığı kul, onları aldatır, onlara öğüt vermez ve onlara karşı şefkatli olmazsa, Allah ona cenneti haram kılar."³⁷
- "Müslümanların işlerini yürütmek için onlara başkan olan kimse, evini koruduğu gibi onları da koruması cehennemde kendine bir yer hazırlamış olur."³⁸
- "Ümmetimden iki grup, benim şefaetimden mahrum kalacaktır: Zalim devlet başkanı ve dinden olmayan şeyleri dine sokup Allah'ın sınırlarında durmayan kimse."³⁹
- "Devlet adamları kıyamet gününde getirilirler. Allah onlara şöyle der:

Sizler yeryüzünde halkımın çobanları ve mülkümün bekçileriydiniz.

Sonra onlardan biriyle şöyle konuşur:

- Kullarımı, emrettiğim miktardan fazlasıyla niçin cezalandırdın?
- Ey Rabbim! Çünkü onlara sana isyan ve muhalefet ettiler
- Öfkenin, benim öfkemi geçmesi gerekmezdi

Sonra bir diğerine şöyle der:

- Kullarımı, emrettiğim miktardan daha azıyla niçin cezalandırdın?

²⁹ Gazzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, 8-9.

³⁰ Gazzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, 1.

³¹ Gazzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, 8-9.

³² Gazzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, 9.

³³ Gazzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, 21.

³⁴ Gazzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, 21.

³⁵ Gazzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, 21.

³⁶ Gazzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, 22.

³⁷ Gazzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, 23.

³⁸ Gazzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, 23.

³⁹ Gazzâlî, *Nasîhatü'l-Mülûk*, 23.

- Ey Rabbim! Onlara acıdım, merhamet ettim.
- Sen nasıl benden daha fazla acıyabilir ve merhamet edebilirsin!

Bu fazlalaştırın ve azaltın, ikisini de yakalayın, cehennemden en diplerine atın.”⁴⁰

- “Adil ve zalim yöneticiler kıyamet günü getirilir, sırat üzerinde durdurulurlar. Allah Sırat’a, zulümle yönetip hükmeden, yargı işlerinde rüşvet alan ve hasımlardan birinin beyanını almayan idarecileri üzerinden düşürmesini vahyeder. Sırat da onları üzerinden atar. Onlar cehennemden dibine varıncaya kadar yetmiş sene bu şekilde yuvarlanırlar.”⁴¹
- “İyilik sahipleri için cennette köşkler vardır. Onlar bu iyiliği ailelerine ve yardımcısına yapsalar da fark etmez.”⁴²

Gazzâlî’ye göre adil yönetici, kullar arasında adaletle davranan ve onları zulüm ve fesattan sakındırandır. Zalim yöneticisi ise, iktidarı devam etmeyecek olan uğursuzun biridir. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “İktidar küfürle devam eder, ama zulümle devam etmez.”⁴³ Ona göre, yöneticiler sıradan bir vatandaşla, nüfuz sahibi birini aynı kabul etmeli, kimseye ayrıcalık ve imtiyaz tanımamalıdır. Aynı şekilde zengin fakir arasında da ayırım yapmamalıdır. Unutmamalıdır ki, mücevher ve demirin ahirette fiyatı aynıdır. Bu yüzden insan nüfuz ve zenginlik sahibi insanları kayıyarak kendini ateşe atmaktan kaçınmalıdır.⁴⁴ Hâkimler de kendini sıradan bir vatandaşın üstün görmemeli, onunla bir tutmalıdır. Allah’ın emrettiği şekilde hükmetmeli ve hiç kimseye haksızlık yapmamalıdır. Utanmayı bir tarafa bırakıp adaletin vereceği karara razı olmalı ve bu hususta Allah’ın şu âyetiyle hareket etmelidir: “Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği akrabaya yardım etmeyi emreder...” (en-Nahl 16/90) Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Her çoban sürüsünden ve her idareci de halkından sorumludur.”⁴⁵

Allah’ın ona, dürüst, öğüt verici, yol gösterici bir yardımcı vermesi, iktidar sahibinin mutluluğunun ve iyiliğinin sebeplerindedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah bir emir hakkında hayır dilediği zaman ona dürüst ve öğüt verici bir yardımcı bahşeder. Unuttuğunda ona hatırlatır, yardım istediğinde yardım eder.”⁴⁶ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah, kullarına akıldan daha hayırlı bir şey vermemiştir.”⁴⁷

Adalet kavramının önemine değinen bir diğer isim Sühreverdî’dir (ö. 563/1168). Sühreverdî’ye göre, adalet bir hükümdarda bulunması gereken en önemli özelliktir. Devletin varlığını kıyamete kadar sürdürebilmesini sağlayacak ana unsur adalettir. Çünkü iyilik ve itaat ancak adalet ile ortaya çıkar. Diğer güzel hasletler de ancak adalet ile gelişir. Böylelikle ülfet peyda olur. Unutmamalıdır ki, Allah-u Teâlâ da adaleti emretmiştir.(en-Nahl 16/90)⁴⁸

Adaletin önemini vurgularken âyetleri örnek veren bir isim de Turtûşî’dir. “Rabbine andolsun, onların hepsine yapmakta olduklarını mutlaka soracağız.”(el-Hicr 15/92-93) ve “Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz.”(el-Enbiyâ 21/47) ifadeleri onun adaleti vurgulamak için eserinde yer verdiği âyetlerdir.⁴⁹

⁴⁰ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 25-26.

⁴¹ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 26.

⁴² Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 69.

⁴³ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 56.

⁴⁴ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 88.

⁴⁵ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 110.

⁴⁶ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 135.

⁴⁷ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 159.

⁴⁸ Sühreverdî, Ebu'n-Necib Abdülkadir b. Abdullah b. Muhammed, *Nehcü's-süluk fî siyaseti'l-müluk: Yönetenlerin Yönetimi*, ed. Çığır Doğu Zorlu, (İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2008), 50.

⁴⁹ Turtûşî, Ebu Bekr ibn Ebi Rendeka Muhammed b. Velid b. Muahammed, *Sirâcu'l-Mülûk: Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair*, haz. Said Aykut, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 40.

Kişinin kendi akraba veya yakınlarını gözeterek hüküm vermesi hevâ ve hevesine tabi olması anlamına gelir ki Süleyman b. Davud'un sahip olduklarını kaybetme sebebi budur. Hükmü adalete göre değil meyillerine göre vermesi mülkünü kaybetmesine sebep olmuştur. O yüzden Allah-u Teâlâ "Ona dedik ki: "Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır."⁵⁰(Sad 38/26) örneğini vererek mülkün devamı ve devletlerin yıkılmaması için gerekli olan genel siyasetin nasıl olması gerektiğini göstermektedir.⁵¹

Turtûşî'ye göre adalet, devlet/hükümdar otoritesinin devamını sağlayan en önemli şarttır. Bu sebeple de yöneticiler tarafından gözetilmesi son derece mühimdir.⁵² Adalet mülkün temeli, bir devletin varlığını sürdürebilmesinin en önemli unsuru ve tüm devletlerin varoluş gayesidir. Esasen Allah da önce adaleti emretmiştir. Bununla birlikte adalet tek başına yeterli değildir. Adaletin tamamlayıcısı "ihsan"dır. "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor." (en-Nahl 16/90) Eğer topluma adalet ile davranmak yetseydi veya hükümdarlar başka bir sıfat olmadan "adil olmay" devam ettirebilselerdi "ihsan" sıfatı ardından gelmezdi.⁵³

Adalet, yeryüzünde düzenin ihdas edilebilmesi için zorunlu bir niteliktir. Zayıf hakkını güçlünden ancak adalet ile alır. Hakkı yenen gâsıptan ancak adalet ile kurutulabilir. İlaveten unutulmalıdır ki adalet sadece halk arasında lüzumlu bir kavram değildir. İdareci ile halk arasında da adaletin tesis edilmesi gereklidir. Kim dosdoğru kurulması gereken bu teraziye yamultursa Allah tarafından cezalandırılacaktır.⁵⁴ Devleti bir vücuda benzeten Turtûşî, vücudun ruhu olarak adaleti görmüştür. Ona göre adaletsiz devletin ruhsuz bir bedenden farkı yoktur.⁵⁵

1.3. İstişare

Nizâmülmülk, bir hükümdarın kendini ne kadar iyi yetiştirmiş olursa olsun, kendisine sunulan konulara dair ne kadar bilgili olursa olsun bir konu hakkında karar vermeden önce âlimlere danışması gerektiğini savunur. Ona göre hükümdar ne kadar çok kişi ile istişarede bulunur, onların fikrini alırsa isabetli karar verme ihtimali o oranda artar. Hükümdarın "Akıl akıldan üstündür." sözünü dikkate alması gerekir. Hükümdarın istişareden imtina etmemesi veya bu konuda çekingen davranmaması adına Hz. Peygamber örnek olarak verilmiştir. Bir peygamber olması, vahiy alması, birçok erdeme sahip olmasına rağmen Allah'ın Hz. Muhammed'e "İş hakkında onlarla meşveret et"(el-Âl-i İmrân 3/159) mealindeki hitabı örnek verilmiştir. Hz. Muhammed bile istişare ediyorsa, herkes istişare mekanizmasını işletmelidir.⁵⁶

İstişarenin önemine dair Gazzâlî de, hiçbir yöneticinin, iktidarını yardımcısız yürütemeyeceğini söylemektedir ve eğer hükümdar tek başına hareket etmeye çalışırsa başarılı olamaz. Yardımcı o kadar önemlidir ki, Allah Hz. Peygamber'e de ashabına danışmasını emretmiş ve "İş hakkında onlarla meşveret et"(el-Âl-i İmrân 3/159) buyurmuştur. İşleri tek başına yürütemeyeceğinin farkına varan Hz. Musa ailesinden bir isim olan kardeşi Harun'un kendisine yardım ile vazifelendirilmesini istemiştir.⁵⁷ (et-Tâ-Hâ 20/29-32)

Devlet yönetiminde başarıya ulaşılması, bunun sonucunda dinî hayatın düzenli ve rahat bir şekilde yaşanması için bir takım prensipler vardır. Turtûşî'ye göre bu prensipler sert ve baskıcı bir tutum sergilememek, istişare ve makam sevdalılarına görev vermemektir. Bunlardan ilk ikisi âyet

⁵⁰ Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 104.

⁵¹ Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 109.

⁵² Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 147.

⁵³ Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 147.

⁵⁴ Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 147.

⁵⁵ Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 148.

⁵⁶ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 127-128.

⁵⁷ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 96-97.

904 | Nurullah Yazar. Âyet ve Hadislerin Siyasi Kavramların Açıklanmasındaki Önemi: ...

ile bildirilmiştir. el-Âl-i İmrân Sûresi 3/159 âyet-i kerimesinde “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et...” buyurmuştur. Bunun sebebi devlet hükümdar, devlet görevlileri, dostlar, danışmanlar ve halk ile büyük bir gemidir. Eğer hükümdar zorba ve baskıcı olursa devlet adamları ve çevresindekilerin nefretini kazanır ve dağılmalarına sebep olur. Bu yüzden otorite sahibi kendisine uyanları kanatları altına almalıdır.⁵⁸

Kur'an-ı Kerim'de geçen “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et.” (el-Âl-i İmrân 3/159) ifadesi hükümdarın yönetim esnasında takınması gereken tutumu izah etmektedir. Eğer idareci kaba ve baskıcı olursa dostlarında nefret, yanında bulunan devlet adamlarında da kin uyandırır ve etrafındakiler dağılır. Unutulmalıdır ki, devlet, hükümdar, bürokratlar, dostlar, danışmanlar ve halk ile büyük bir gemidir. Hükümdar dostlarını yanından uzaklaştırıp düşmanlarını devlete musallat edecek fiillerden uzak durmalıdır.⁵⁹ İdarecinin yapması gereken kendisinde bulunan benzeri kötü huy-lardan kurtulması ve kendisine uyanları kanatları altına almasıdır. (eş-Şuarâ 26/215)

Hükümdar âlimler ve salihlerden öğüt almayı eksik etmemelidir. Hz. Peygamber “Din nasihattir.” buyurmuş⁶⁰, âyette de “Allah, melekler ve ilim sahipleri, ondan başka ilah olmadığına adanmışlıkla ettiler. Ondan başka ilah yoktur. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (el-Âl-i İmrân 3/18) denilmiştir.⁶¹ Ayrıca “Ey iman edenler! Size, ‘Meclislerde yer açın’ denildiği zaman açın ki, Allah da size genişlik versin. Size, ‘Kalkın’, denildiği zaman da kalkın ki, Allah içinizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltsin. Allah yaptıklarınızdan hakıyla haberdardır.” (el-Mücâdele 58/11) mealindeki âyet halkın gönlünü almak, idareciye karşı samimiyetleri arttırmak, idarecinin safında yer almalarını sağlamak için önemli öğütler içermektedir. İdarecinin yapması gereken hüküm vermeden önce âlimlerle istişarede bulunmak ve hükmü istişareden çıkan sonuç doğrultusunda vermektir.⁶²

2. YÖNETİCİNİN ÖZELLİKLERİNİ AÇIKLAMAK AMACIYLA KULLANILAN ÂYET VE HADİSLER

2.1. Şefkatli Olmak ve Sözünde Durmak

Hükümdarın yönetimi sırasında dikkat etmesi gereken bir diğer husus şefkat ve merhamet sahibi olmasıdır. İdareciler, İslam'ın hükümlerini uygulayarak tebaasının tamamını hoşnut etme gayretinde olmalıdır. Konunun izahına dair başvurulan hadisler “Halkına şefkatli davranmayan hiçbir yöneticiye Allah da kıyamet gününde şefkat göstermez. Allah'ım halkına karşı iyi ve dostça davranan her yöneticiye sen de iyi ve dostça davran! Halkına şiddet gösteren her yöneticiye sen de şiddet göster! Yöneticilik ve komutanlık, hakkını verenler için iyi, hakkını vermeyenler için ise iki kötülüktür.”⁶³, “Müslümanlara şefkat göstermeyen onlardan değildir.”⁶⁴ ve “Dinin ahkâmını yerine getirerek halkın tamamını senden memnun etmeye çalışmalısın. Hz. Peygamber ahabına şöyle buyurmuştur: ümmetimin en iyileri sizi seven ve sizin de kendilerini sevdiğilerinizdir. Ümmetimin en kötülerini ise, sizi öfkeli eden ve sizin de kendilerini öfkeli eddiklerinizdir, size lanet eden ve sizin de kendilerine lanet ettiklerinizdir.”⁶⁵ şeklindedir.

⁵⁸ Turtüşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 144.

⁵⁹ Turtüşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 144.

⁶⁰ Turtüşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 150.

⁶¹ Turtüşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 150.

⁶² Turtüşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 151.

⁶³ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 40-41.

⁶⁴ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 39.

⁶⁵ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 41.

Sühreverdî, hükümdarların tebaalarına şefkatli davranmaları halinde halkın sevgi ve saygısını kazanacağını vurgular. Ayrıca insanlara karşı şefkatli davranmak, düşmanların azalmasına ve dostlukların oluşmasına vesile olur. Sühreverdî bu tavsiyesini “Kötülüğü, en güzel olan şeyle uzaklaştır.” (el-Mü’minûn 23/96) âyeti ile açıklar.⁶⁶

Sühreverdî’nin âyetleri kullanarak açıkladığı bir diğer özellik sözünde durmaktır. Bu özelliğin önemi doğrudan Allah tarafından insanlara sözlerinde durma ve vefanın öğütlenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de “Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin.” (el-Mâide 5/1) ve “O kullar adaklarını yerine getirirler. Kötülüğü her yanı kuşatmış bir günden korkarlar.” (el-İnsan 76/7) âyetleriyle bu özelliğin önemi vurgulanmıştır.⁶⁷

2.2. Öfkeye Hâkim olmak

Hükümdarların sahip olması gereken özelliklerden birisi de, özellikle yüksek rütbeli devlet adamlarına karşı, sinirlendiklerinde öfkelerine hâkim olabilmeleridir. Bu özelliğin öneminden bahseden Nizâmülmülk ardından bir misal üzerinden el-Âl-i İmrân Sûresi 3/134. âyet-i kerimesinde geçen “Öfkelerini tutanlar ve affedenler” ifadelerine atıf yaparak konuyu açıklamıştır.⁶⁸ Gazzâlî de konuyu “Yiğit başkasını yenen değil, nefsini yenendir.”⁶⁹, “Üç şey kimde bulunursa, imanı tamam olmuştur. Bunlar, öfkesini yenenler, her durumda insafli ve adaletli davrananlar ve cezalandırabilecek durumdakinden affedenlerdir.”⁷⁰, “Kişi yumuşaklık ve affetmesiyle, oruç tutan, namaz kılan kimsenin derecesine erişir. Yine bir insan sadece ailesi üzerinde söz sahibi olduğu ve devlet yönetiminde olmadığı halde Allah katında zorbalardan yazılır.”⁷¹, “Allah gücü yettiği halde öfkesini yutan kişinin kalbini iman ve huzurla doldurur. Allah’a karşı, kibir ve gururdan korkarak uzun elbise giymekten kaçınan kişi Allah’a itaat etmiştir. Allah ona ululuk ve izzet tacı giydirir.”⁷² ifadeleriyle açıklar.

2.3. Sabır

Nizâmülmülk’ün Kur’an-ı Kerim üzerinden açıkladığı bir diğer husus devleti ilgilendiren konularda acele edilmemesidir. Hükümdar bir konudan haberdar olduğunda o konuya dair bir karar vermeden önce sabretmelidir. Bir konuda acele etmek kişinin zayıflığının göstergesidir. Sultanın doğru hüküm verebilmesi için “Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.” (el-Hucurât 49/6) âyeti gereği bilginin doğruluğunu araştırmalıdır.⁷³

2.4. Zararlı Faaliyetlerle Mücadele

Dinî unsurlar kendilerinden olmayan ve devletin bekası için tehlike olan grupların aleyhinde ve onlarla mücadelede etkin bir araç olarak kullanılmıştır. Bu noktada Nizâmülmülk’ün siyasetnâmesi önemli bir örnektir. Nizâmülmülk için Rafızîler ve Bâtınîler devlet için çok tehlikeli iki gruptur. Bu iki grubun faaliyetleri yakından takip edilmeli, devlet aleyhine bir faaliyete girişme niyetinde oldukları anlaşıldığı an zaman kaybetmeden onlarla mücadeleye girmek ve ülkeyi onlardan temizlemek hükümdarın görevleri içerisinde yer almaktadır.⁷⁴

Eserini Hasan Sabbah önderliğindeki Bâtınîlerin ve aşırı Şîî grupların etkinliklerini arttırdıkları bir dönemde kaleme alan ünlü vezir, bu grupların din dışı olduklarını ve onlarla mücadele et-

⁶⁶ Sühreverdî, *Nehcü’s-süluk fi siyaseti’l-müluk*, 64-65.

⁶⁷ Sühreverdî, *Nehcü’s-süluk fi siyaseti’l-müluk*, 67-68.

⁶⁸ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 180.

⁶⁹ Gazzâlî, *Nasihatü’l-Mülûk*, 35.

⁷⁰ Gazzâlî, *Nasihatü’l-Mülûk*, 36.

⁷¹ Gazzâlî, *Nasihatü’l-Mülûk*, 37.

⁷² Gazzâlî, *Nasihatü’l-Mülûk*, 38.

⁷³ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 195.

⁷⁴ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 236-237.

906 | Nurullah Yazar. Âyet ve Hadislerin Siyasi Kavramların Açıklanmasındaki Önemi: ....

menin önemini hatta öldürülmeleri gerektiğini ispat için hadis olarak ifade edilen sözlerden örnekler kullanmıştır. Örneklerini de Sultan Alparslan'ın huzurunda cereyan eden bir olaydan almış ve İmam Muşattab ve Kadı Levker'in ağzından aktarır. Buna göre;

İmam Muşattab, Abdullah b. Abbas'ın ağzından Hz. Peygamber'in Ali b. Ebû Talib'e "Lakapları Rafizî olan bir grupla karşılaşsan bil ki onlar İslam'dan el çekmişlerdir; bulduğun yerde boyunlarını vurasın!" dediğini nakleder.⁷⁵ İlaveten Hz. Muhammed'in bir mevtanın cenaze namazını kılmadığını, sebebi sorulduğunda da "Bu adam, Osman'a düşmanlık beslediği için Hakk Teâlâ da ona düşmanlık besliyor. Bundan ötürü cenaze namazını kılmadım."⁷⁶ ve de Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye: "Ey Ali müjdeler olsun sen ve taifen cennette olacaksınız. Lakin senden sonra dillerine şahadet getirmeyi pelesenk etmiş, Kur'an okuyan, Rafizî denen, seni sevdikleri iddiasıyla bir cemaat zuhur edecek. Onlarla karşılaşacak olursan boyunlarını vur. Zira onlar müşriklerin yani kâfirlerin ta kendileridir." Ali: "Ya Resulullah onların alameti ne olacaktır?" dedi. Resul: "Onlar Cuma namazına iştirak etmezler, cemaatle namaz kılmaya gelmezler, cenaze namazını eda etmez ve kendilerinden öncekiler hakkında ileri geri konuşurlar." dediğini rivâyet eder.⁷⁷

Kadı Levker'in de Hz. Muhammed'in "Ahir zamanda Rafizî denilen bir guruh zuhur edecektir. Onları gören kişi boyunlarını vursun!"⁷⁸ ve "Ümmetim arasından kaderiyeciler zuhur edecektir. Hastalandıklarında hal hatırlarını sormayın; ölürlerse cenaze namazlarını kılmayın. Onların alayı Rafizîlerin kaderiye mezhebine mensupturlar."⁷⁹ dediğini aktarır.

2.5. Dürüstlük

Dürüstlük hem hükümdarın hem de çevresindeki devlet adamlarının önemli hasletlerinden biridir. Hükümdarın görevi çevresindeki isimleri ıslah etmek ve dürüst insanları görevlendirmektir. Aksi halde halkın ahlakını düzeltmeye yüzü olmaz. Allah-u Teala bu konuya dair: "(Önce) en yakın akrabayı uyar."⁸⁰(eş-Şuarâ 26/214) diye Hz. Peygamber'e hitab etmiştir.⁸⁰

2.6. Dünyanın Geçiciliği

Eserine hükümdarlara öğütlerle başlayan Turtûşî'ye göre hükümdarlar birçok işle meşgul olduklarından zihinleri dağınıktır. Bu yüzden de kendilerine fayda sağlayacak, gözlerini açacak öğütlere muhtaçtırlar.⁸¹ Hükümdarlara verilen ilk öğüt dünya hayatının geçici olduğu ve dünyaya fazla tamahın ziyan olduğudur. Bu fikrini Kur'an-ı Kerim'de geçen "Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir."⁸²(el-Hadid 57/20) ve "Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi."⁸³(el-Ankebût 29/64) âyetlerini örnek vermiştir.

Hz. Süleyman kendisine verilen nimetler karşısında Kur'an'ın ifadesiyle "Süleyman tahtı yanında yerleşmiş halde görünce şöyle dedi: "Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbimin bana bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse (bilsin ki) Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir."⁸⁴(en-Neml 27/40) der. Bu durumda kendisine hükümrânlık verilenler, sahip olduklarının bir imtihan olduğunu unutmadan hareket etmelidir. Hz. Peygamber "Dünya Allah'ın nezdinde bir sinek kadar değerli olsaydı, oradan hiçbir kâfire bir yudum su içirmezdi."⁸⁵ buyurmaktadır.

Dünya hayatının geçiciliğine dair verilen öğütler âyetlerle de desteklenmiştir. Kur'an-ı Kerim'de geçen "Biz onlardan önce, mal-mülk ve görünümü daha güzel olan nice nesilleri helak ettik."⁸⁶(Meryem 19/74), "Biz onlardan önce nice nesilleri helak ettik. Onlardan hiçbirini hissediyor

⁷⁵ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 234-235.

⁷⁶ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 236.

⁷⁷ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 236-237.

⁷⁸ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 235.

⁷⁹ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, 236.

⁸⁰ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülûk*, 124.

⁸¹ Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 39.

⁸² Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 40.

yahut onların bir fıslıtısını olsun işitiyor musun?" (el-Meryem 19/98), "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötölük işlerse onun cezasını görecektir." (ez-Zilzal 99/7-8)

Gazzâlî, dünyanın geçiciliğini, hadislerden verdiği örneklerle, ölümü hatırlatarak vurgulamıştır. Buna göre Hz. Muhammed "Her kim her gün yirmi kere ölümü anarsa, ona şehit sevabı ve derecesi verilir."⁸³, "Ölümü çokça anın! Çünkü ölümü anmak günahları siler, kalpten dünya sevgisini çıkarır."⁸⁴, "İnsanların en akıllısı ölümü çokça anan, en ileri görüşlüsü de ölüme hazırlanandır. Böyle durumdaki insan, dünya şerefini, ahretin de zenginliğini elde etmiştir."⁸⁵ Diyerek insanları dünya hakkında uyar mıştır.

Dünyanın geçiciliğine dair bir rivâyet de Ebû Hureyre üzerinden gelmektedir. Buna göre Hz. Peygamber dünyanın ne kadar değersiz olduğunu göstermek için Ebû Hureyre'yi Medine'nin çöplüğüne götürmüş ve dünya malının değersizliğini göstermiştir.⁸⁶

2.7. Nimete Şükür

Hükümdarlık Allah'ın kuluna nimetidir. Bununla birlikte hükümdarın hükümünün geçerli olması için herkesten daha çok şükretmesi, ibadet etmesi, Allah'tan korkması ve emri altındakilere iyi davranması gerekmektedir. Allah-u Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de "Rabbine andolsun, onların hepsine yapmakta olduklarını mutlaka soracağız." (el-Hicr 15/92-93) "Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz." (el-Enbiya 21/47) buyurmuştur.⁸⁷

2.8. Müsrişlik

Yöneticide olmaması gereken özelliklerden birisi de malı harcamaya gitmekte aşırılık olarak nitelendirilen israftır. Allah, aynı cimrilik gibi kötü bir özellik olan müsrişliği de "Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın." (el-İsra 17/29) âyetiyle yasaklamıştır.⁸⁸

2.9. Kendini Beğenmek

Hükümdarda olmaması gereken bir özellik de kendini beğenmişliktir. Öyle ki kişinin bütün faziletleri ve erdemlerini alıp götürür. İnsanoğunun helak olmasına sebep veren özelliklerden birisi olan kendini beğenmişlikle alakalı olarak Kur'an-ı Kerim'de "Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihâyet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız. Sonra Allah, Resûlü ile mü'minler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi. Bir de sizin göremediğiniz ordular indirdi ve inkâr edenlere azap verdi. İşte bu, inkârcıların cezasıdır." (et-Tevbe 9/25-26) denilmiştir.⁸⁹

2.10. Sözüde Durmamak ve Vaadinden Dönmek

Hükümdarda olmaması gereken özelliklerden birisi de sözüde durmamak ve vaadinden dönmektir. Kur'an'da "Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin." (el-Mâide 5/1) ve "Bunlar size karşı dürüst davrandığı sürece, siz de onlara dürüst davranın." (et-Tevbe 9/7) buyurulmuştur.⁹⁰

⁸³ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülük*, 52.

⁸⁴ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülük*, 52.

⁸⁵ Gazzâlî, *Nasihatü'l-Mülük*, 52.

⁸⁶ Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülük*, 42.

⁸⁷ Turtûşî, *Sirâcu'l-Mülük*, 101-102.

⁸⁸ Sühreverdî, *Nehcü's-süluk fi siyaseti'l-müluk*, 102.

⁸⁹ Sühreverdî, *Nehcü's-süluk fi siyaseti'l-müluk*, 113.

⁹⁰ Sühreverdî, *Nehcü's-süluk fi siyaseti'l-müluk*, 132-133.

2.11. Kibir

Bir hükümdarda olmaması gereken özelliklerden birisi tekebbürdür. Bilginler tekebbür ile iktidarın sürdürülemediğini ifade ederler. Bu tür insanlar dünyada başarıya ulaşamayacağı gibi, ahirette hüsranda olurlar. Allah-u Teâlâ "İşte ahiret yurdu. Biz onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır." (el-Kassas 28/83) buyurarak bu konuya atıfta bulunmuştur.⁹¹

SONUÇ

Siyasetnâme müellifleri kanaatlerini ifade ederken sahip oldukları bilgi birikiminden istifade etmişlerdir. Buna ilaveten sahip oldukları görüşü destekleme ve vurgusunu kuvvetlendirme adına toplumun geniş bir kesiminin zihninde tartışmaya kapalı olan ilahî temelli âyet ve hadislere de eserlerinde yer vermişlerdir.

Âyetler üzerinde bir değişiklik yapılmadığından manaları hakkında yapılan yorumlar kişinin kendi görüşlerini destekleme yönündedir. Hadisler de ise durum biraz daha karmaşıktır. Tarihi süreçte farklı amaçlarla hadis uydurma faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Dine hizmet gayesi ile peygambere söz atfetme de İslam tarihinde karşılaşılan bir durumdur. Siyasetnâmelerde de sultanda bulunması veya bulunmaması gereken hasletlerin gerekçeleri açıklanırken Hz. Muhammed'e ait olduğu ifade edilen bir söz ile öğüdün desteklenmesi inanılabilirliği sağlama adına önemli bir etkenidir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, hadis olarak ifade edilen sözlerin hepsinin eserlerin müellifleri tarafından kaleme alındığı söylenemez. Siyasetnâme yazarları da hadis olarak duydukları veya okudukları ibarelere eserlerinde ifade etmek istedikleri konu çerçevesinde yer vermişlerdir.

İncelenen siyasetnâmelere bir bütün olarak bakıldığında, özellikle eski Fars geleneğinin bir ürünü olan din ve dünyayı (devlet) kardeş kabul eden anlayışın bir adım daha ileri götürülerek din ve hükümdarlığın ayrılmaz ikiz kardeş gibi tasavvur edildiği görülmektedir.⁹² Bu bağlam din kök olarak kabul edilmiş, siyasal otoriteye de onun hamiliği görevi yüklenmiştir. Eğer bir siyasal otorite sağlam ve güçlü bir dinî temele dayanmazsa varlığını sürdürme ihtimali yoktur. Benzer bir biçimde güçlü bir siyasal otoritenin korumasından yoksun olan din anlayışında da bozulmalar yaşanabilir.⁹³ Din ile devlet ilişkisinin insanlık tarihi kadar eski olduğu kanaatine sahip olanlar vardır. Bu görüşe göre bilimsel olarak incelenebilen en eski medeniyetlerde din, toplumsal ve siyasal düzenin temelinde yer alır.⁹⁴ İslam tarihine bakıldığında ise başlangıçta olmayan bir birlikteliğin yaşanan süreçlerin neticesinde ortaya çıktığı ve din ile devletin özdeşleştirildiği görülmektedir. Siyasetnâmelerde de âyet ve hadislerin önemli oranda bir yekûn tuttuğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak dinin ahlakın temelinde yer alması⁹⁵ ile birlikte ele aldığımız dönemde din-devlet ilişkisine derin anlamlar yükleyen siyasetnâme müelliflerinin her iki kurumu birbirinin tamamlayıcısı ve bütünleştiricisi olarak görmeleri söylenebilir.

Netice itibarıyla, siyasetnâmelerde hükümdarlara verilen tavsiyeler incelendiğinde, bu tavsiyelerin çok büyük oranda cihanşümül ve her çağın ihtiyaç ve beklentilerine cevap verebilecek

⁹¹ Turtüşî, *Sirâcu'l-Mülûk*, 164.

⁹² Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *İtikadda Orta Yol*, neşir ve tercüme Osman Demir, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 192.

⁹³ Nizâmülmülk bu konuyu "Hükümdarın vatanında bir kargaşa baş gösterince din de bundan zarar görerek bozgunculara ve dini eğrilere gün doğar. Keza dinde bir fesat vücuda gelirse memlekette nizam kalmaz ve dahi mayası bozuklar palazlanarak padişahın itibarını sarsarlar; kalpler kararır sapkınlık ayyuka çıkar ve asiler galebe çalar." ifadeleriyle açıklar. Bkz. Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*, 78.

⁹⁴ Osman Zahid Çifçi, *Mâverî Düşüncesinde Din-Devlet İlişkisi* (İğdır: İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı/No: 2, Ekim 2012), 83.

⁹⁵ Agâh Sırrı Levend, *Siyaset-nameler*, (Ankara: Belleten, cilt 10), 171.

nitelikte oldukları görülebilir. Siyasetnâmelerin günümüzde de hem siyasetler, hem devlet kademelerindeki yöneticiler hem de gelecek/kariyer planlamasını bu yönde yapanlar için önemli ipuçları barındırdıkları muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmud. *Selçukname*. haz. Erdoğan Merçil. İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1977.
- Bagley, F.R.C.. *Ghazali's Book of Counsel for Kings (Nasihat al-Muluk)*. London: University of Durham Publications, 1964.
- Bağdatlı, Özlem. *İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- Black, Antony. *The History of Islamic Political Thought From the Prophet to the Present*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011.
- Bozkurt, Nahide. *Abbasiler*. İstanbul: İsam Yayınları, 2014.
- Canatan, Kadir. *İslâm Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.
- Çifçi, Osman Zahid. "Mâverdi Düşüncesinde Din-Devlet İlişkisi". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı/No: 2, Ekim 2012), 81-99.
- Ebu'l-Fidâ, İsmail b. Ali b. Muhammed. *Tarihu Ebu'l-Fida: el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*. İstanbul: Darü't-Tibaati'l-Amire, 1286/1870.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed. *Nasihatü'l-Mülûk*. Nşr. Celaledin Hümâî. Tahran: Çaphane-i Meclis, hş. 1315-17.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed. *İtikadda Orta Yol*, neşir ve tercüme Osman Demir. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kamil fi't-Tarih*. Beyrut: Dâru Sadır, 1966.
- Kömbe, İlker. "İslam Siyaset Düşüncesinin Bir kaynağı Olarak Siyasetnâme-Nasihatnâme Türünde Siyaset Tasavvuru". *İslam Siyaset Düşüncesi*. ed. Lütfi Sunar - Özgür Kavak. 203-237. İstanbul: İlem Kitaplığı, 2018.
- Lambton, A.K.S.. "The Theory of Kingship in the Nasihat-ul-Muluk of Ghazali". *The Islamic Quarterly*, I/1 (1954): 47-55.
- Levend, Ağâh Sırrı. "Siyaset-nameler". *Belleten*, cilt 10, ss. 167-194.
- Nizamü'l-mülk, Ebu Ali Kivamüddin Hasan b. Ali b İshak et-Tusî. *Siyasetnâme*. Trc. Mehmet Taha Ayar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Öz, Mustafa. "Muhakkime-i Ülä", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30, 398-399. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özgüdenli, Osman Gazi. *Selçuklular (Büyük Selçuklu Tarihi [1040-1157])*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Öztürk, Mustafa. "İslam Tefsir Geleneğinde Yorum Manipülasyonu: 'Ulu'l-Emr' Kavramı Örneği". *İslamiyat* 3 (2000): 79-98.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatu's-Sudûr ve Ayetü's-Surur*. ed. Muhammed İkbâl. 2. Baskı. Tahran: Müessesese-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1985; trc. Ahmed Ateş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.
- Sühreverdî, Ebu'n-Necib Abdülkadir b. Abdullah b. Muhammed. *Nehcü's-suluk fi siyaseti'l-müluk: Yönetenlerin Yönetimi*. ed. Çığır Doğu Zorlu. İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2008.
- Turtûşî, Ebu Bekr ibn Ebi Rendeka Muhammed b. Velid b. Muahmed. *Sirâcu'l-Mülûk: Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair*. haz. Said Aykut, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Türcan, Talib. "Ülü'l-Emr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42, 295-297. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.